

XV. Yüzyıl Edvâr Geleneğinde Meclislerde Mûsikîşinas Âdâbı

The Rules of Good Manners of Musicians at Music Councils in the 15Th Century Edvâr Tradition

Dr. Seda Tüfekçioğlu *

ÖZET

Mûsikî nazariyatı konularının yanı sıra; astronomi, geometri, matematik, aritmetik, çalgılar, sâzendeler, hânendeler, sâzende ve hânende âdâbı edvâr kitaplarının konuları arasındadır. Bu çalışmada XV. yüzyıl edvâr kitaplarında yer alan mûsikî âdabı, sâzende ve hânendelere tavsiyeler, hoca-öğrenci sorumlulukları gibi konular tasnif edilerek aktarılacaktır. Böylelikle o döneme ait mûsikîşinas davranışlarının ne şekilde olduğu ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Edvâr Kitapları, Sâzende, Hânende, Mûsikîşinas, Âdâp.

ABSTRACT

Besides musical theory subjects, sciences related to astronomy, geometry, mathematics, arithmetic, instruments, instrument players, soloists, the good manners of soloists and instrument players are the subjects of edvâr books. In this work, the issues in the edvâr books of 15th century such as the good manners of music, suggestions to instrument players and soloists, teacher-student responsibilities will be transferred by classification. Therefore, behaviors of the musicians of that term will be revealed.

Keywords: Edvâr Books, Instrument Player, Singer, Musician, Good Manners.

Giriş

Edvâr kitapları, Tarihler, Menâkıbnâmeler, Tabâkat Kitapları¹, Şuara Tezkireleri, Hattat Tezkireleri, Musikişinas ve Şairlerin Tertib Ettikleri Mecmualar, Güfte Mecmuaları, mûsikî üstatlarından doğrudan bahseden eserler², illerdeki musiki çalışmalarını konu eden eserler³ Türk mûsikîsi kaynak eserleri olarak değerlendirilmiştir. Edvâr” Arapça “devr” kelimesinin çoğuludur. “Daireler”, “dönüşler” anlamında kullanılmıştır. Eski devirlerde makam ve usûllerin daire etrafında gösterilmesinden dolayı bu ad verilmiştir (Uygun, 1996, s. 11). Edvâr kitaplarında mûsikî nazariyatının yanı sıra pek çok farklı disiplinde bilginin de mûsikî ile ilişkilendirilerek aktarılmış olması ilgi çekicidir. Mûsikîşinas âdâbı da bu konulardan biridir.

Edep, Âdâp

İnsanlar arasındaki karşılıklı davranışların daha iyi olabilmesi için insanların iyi alışkanlıklar ve güzel huylar kazanmaları önemlidir. İyi yetiştirilmiş insan toplum hayatının gerekliliklerine uyan insan olduğu söylenmiştir. İnsanlar arasındaki münasebetlerde toplum âdâbına riayet etmek kişiler arasındaki dostluk ve samimiyetin artmasına, çekememezlik ve anlaşmazlık gibi hallerin giderilmesine sebep olur. Herhangi bir toplantıya, sohbeta, ilim, zikir ve mûsikî vs. meclisine giderken dikkat edilecek kurallar vardır (Atalay, t.y., s.316).

Edep (edeb) kelime anlamıyla bir toplumda örf, âdet ve kural halini almış iyi tutum ve davranışlar veya bunları kazandıran bilgi anlamında kullanılmıştır. Arap dil bilimcileri *edeb* kelimesinin *edb* kökünden geldiğini söylemiş ve bunun “davet etme” mânasına geldiği belirtmişlerdir. Kelimenin çoğulu ise *âdâb*'dir. Edep, Hz. Peygamber'in devamlı değil de ara sıra yaptığı işler, davranışlar karşılığında ve genellikle çoğul olarak (âdâb) kullanılmıştır. Hüküm bakımından bunu yapan kimse sevap kazanır, yapmayansa günaha girmez ve kınanmaz; bu bakımdan *nâfile*, *mendup*, *müstehap*, *tatavvu* ve *fazilet* ile eş anlamlıdır. Edep kavramı zaman içerisinde kazandığı çeşitli anlamlarıyla Türk-İslâm kültür tarihine de girerek Batı dillerindeki *littérature*'ün karşılığı olarak Türkçede *edebiyat* kelimesi kullanılmıştır (Bayındır, T.D.V.İ.A., I, s. 334; Çağrıncı, T.D.V.İ.A., X, s. 412-414).

VIII. yüzyıldan itibaren edep üzerine kitaplar yazılmıştır. İslâm ahlâk ve edep literatürüne giren eserlerin çoğunda “Âdâbü'n-nebî” veya benzer başlıklar altında Hz. Peygamber'in ahlâkî kişiliği ilk örnek olarak sunulmuştur. Bu alanın en değerli örneği İmam Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* adlı eseridir. Bu eserde “âdâb” ana başlığı altında öğrenci-öğretmen münasebetleri, ibadetler, dua ve Kur'an okuma gibi dinî faaliyetlerin mânevî ve ahlâkî cephesi, yeme-içme, evlenme ve aile hayatı, iş hayatı, uzlaşma, kardeşlik, muâşeret ve arkadaşlık gibi sosyal ilişkiler; uzlet, sema ve vecd gibi tasavvufî hal ve hareketler incelenmiştir. Gazzâlî'nin bu eserinde mûsikînin usûl ve âdâbı konusunda da beyânı bulunmaktadır. Mûsikîyi derecelendirmiştir. Ona

1 Tarihin önemli dönemlerinde önemli kişilerden bahseden Farsça, Arapça, Osmanlıca veya Doğu dillerinde yazılmış eserler.

2 Şeyhülislam Esad Efendi, *Atrabül Asâr* adlı eserinde musikişinasların hayatı hakkında bilgiler mevcuttur.

3 Meselâ *Güldeste* adlı eserde Bursa'da yetişmiş birçok sanatkârdan ve mûsikîşinasdan bahsedilmektedir.

göre mûsikînin ilk derecesi söyleneni anlamak ve dinleyene anlatacak ve te'sir edecek şekilde ifade etmektir. Bundan sonra vecd yani kalbin coşması ve a'zanın titreşmesi gelmektedir. Mûsikînin kullanıldığı yere göre mübah olduğuna dâir delilleri ayet ve hadislerle açıklamıştır. Ancak gönülleri şehvete düşüren mûsikînin haram, zamanın çoğunu mûsikî ile harcayanlar için ise mekrûh olduğunu belirtmiştir. Yalnız güzel sestem zevk almak için dinleyenlere mübahdır. Allah sevgisi üstün gelerek iyi vasıfların ortaya çıkmasına sebep olan mûsikî ise müstehâbtır (İmam Gazali, 1975, C.II, s. 713,751).

XV. Yüzyıl Edvâr Kitaplarında Mûsikî Âdâbı

Konumuz olan XV. yüzyıl edvâr kitapları incelendiğinde ise bu dönemde kimi mûsikî âlimlerinin İslam dininde çalgı tellerinden çıkan seslerin haram olduğu ileri sürülmüştür. Merâğî *Şerhü'l-Edvâr*'ında ancak nağmelerin kayıt altına alınabilmesi için onların yerlerini araştırmak ve nağmelerin çıkış yerlerini tanımak için bu konunun teller üzerinden açıklanma gereği duyulduğunu söylemektedir. Zira teller olmadan nağmelerin oranlarının ve miktarlarının ortaya konulamayacağı söylenmiştir. Asıl amaç bu ilmi öğrenmek isteyen talebelere tellerin cüzlerinden nağmeleri tanımaları ve nağmelerin ilminin incelenmesidir; zira telleri çalmakla meşgul olunmamalıdır. İnsanın boğazından, hançeresinden oluşan güzel nağmeleri işitmek ise helaldir. Kur'ân okuyucularının, hatiplerin ve namazı kıldırın imamların okuyuşlarında güzel nağmelerle terennüm etmeleri gibi bu ses, namazı batıl etmez (Kolukırık, 2009a, s. 300).

Şirvanî ve Lâdikli mûsikî ilminin ikiye ayrıldığını söylemektedir. Birisi el ve dil gibi vücutla vasıtasıyla, diğeri ise barbat ve rebâb gibi cisimden oluşan iki alet vasıtasıyla nefsâni isteklerden ortaya çıkan besteli nağmelerdir. *Teğannî* (şarkı söylemek) ve kasten dinlemek haramdır. Ancak böyle söylemiş olsalar da yine de mûsikînin iyi taraflarından da söz etmişlerdir. Nağmenin tarifi ve içeriği hakkındaki fasılda tizlik ve peslik sebepleri anlatılırken ud ve ud eşiği üzerinden aktarılmıştır. Bu sanatın kurallarını ortaya koyan kişilerin amacı yalnızca eğlendirmek ve neşelendirmek değil, aynı zamanda insanlara mukaddes âlemi sevdirmektir. Şüphesiz ki gönüller, güzel alışkanlıklar ve hoş nağmeler dinlemek suretiyle üzerlerinde ferahlık belirtileri gösterirler. Böylelikle gönüller yüce âleme yakınlaşır. Lahn, beste yapma biçimlerinin, ilmidir ve mûsikî ilminin konuları içinde yer alır. Peygamber Efendimizin (s.a.v.) hadisinde belirttiği gibi, Kur'ân kıraatinde güzel sesin önemi vurgulanmıştır. Bu da lahn ilmiyle öğrenilir (Akdoğan, 1996a, s. s. 191-193, 204-205, 259; Pekşen, 2002, s. 78-79; Tekin, 1999a, s. 56-58). Lâdikli ayrıca nefesli çalgılar için, yüce Mevlâ'nın kışın çetinliğiyle ölü duruma gelen yeryüzünü bahar belirtilerini göndermesiyle canlandırdığı ve canlıların kalp atışlarıyla ölüleri canlandırdığı gibi nağmeleri de nefesli çalgılardan çıkan sesleri güzelleştirdiği gibi güzelleştirdiğine dikkat çekmiştir (Tekin, 1999b, s. 44).

Ayrıca Peygamber Efendimizin (s.a.v.) mûsikîye, saza karşı olmadığını Kur'ân-ı Kerîm'in güzel sesle okunmasını istediği bazı hâdislerle desteklenmiştir. Bu hâdisler de edvâr kitaplarının konusu olmuştur (Çelik, 2001a, s.271; Akdoğan, 1996b, s.

193).

"Her şeyin bir tatlı yolu vardır, Kur'ân'ın tatlı yolu da onu güzel bir sesle okumaktır."

"Kur'ân'ı kötü sesle okumaktan uzak durun."

"Allah teâlânın izni Kur'ân'ı güzel terennümlerle okumayadır."

Konuyla ilgili Hz. Aişe'den bir rivâyet şöyle aktarılmıştır:

"Hz. Aişe, Ensar'dan akrabası olan bir genç kızı evlendirmişti. Düşünden dönen Hz. Aişe'ye Resûlîlâh (s.a.v.) sordu: "Ya Aişe! Şüphesiz ki Ensâr (kadınları mûsikî ve) eğlenceyi severler, kadınları eğlendirecek bir müğanniye yok mu idi, bir müğanniyenin türkû veya şarkı söylemesi Ensar'ın çok hoşuna gider" Hz. Aişe, "evet" diye cevap verdi. Resûlîlâh keşke bir de müğanniye gönderseydiniz de: Eteynaküm, eteynaküm, fe-hayyüna nühayyikü. Size geldik, size geldik. Bizi selamlayınız, sizi selâmlayalım türküsünü söyleseydi. Çünkü Ensâr gazel sever buyurdu (Çelik, 2001b, s. 271,125b; Akdoğan, XXXIX, s. 391-392) ."

Bu ve bunun gibi daha nice hadisler, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) düşünlerde eğlence ve mûsikî karşısında aldığı tavrı ortaya koymaktadır.

Şükrullah'a göre mûsikî ilmi öyle bir sanattır ki sanatlar içerisinde bundan daha aziz ve şerîf sanat yoktur (Kamiloğlu, 2007a, s. 42).

Seydî ise telli çalgılardan çıkan nağmeler aslında her daim Allah'ı zikrettiğini söylemektedir. Telli olan sazların her telinden Allah sesi yükselir. Seydî bu fikrini şu beyitlerle desteklemiştir:

"İşit Ney niçün efgân ü nâle eyler, cüdâlık işiyâkidür ki söyler
Alî sırrından içi tolı bûdur, anın her dem dilinden zikri Hû dur
Ne nağme kim işitsen Ney dilinden, hemen Hû dur zuhûr iden dilinden
Şunun kim vardur nefsân-ı gûşi, bunun zikrin işitmez hiç hûşi
Sanır kendüye hemserdür havâda, salar servi biki başın havâda
Bu hod işitmiş idi işit ezelden ve in mim şey'in emrin lemyezelden
Bu vahdet demlerin abub ider âh, bu sırrı işitmez illâ ehlüllâh"

Diğer bir bölümde de yine konuyla alakalı şu beyitler yer alır.

"Ve dûdi daima zikridinür 'Ud, enîni Dil micmerinde yandurur 'Ud
Derûndan anıçün ider âhı, diler füssâk ile itdügi günâhı
Dir iy ğaffâr-ı cürm sâtirül 'ayb, nizârem Havf dan yâ 'âlem-el ğayb
Cerimemle kınama beni Yâ Râb ki eşigindür kerem bahrine matlab
Nedür zikri dilinden Çenk in işit, ol ismi hirz idin cânimâ iş it
Gelür her bir veterden bank-i yâ Hâk, ferfd ü yâ vitr ü yâ ferd-i mutlak
Belini bükdi Çenk in havfillâh, enîn nâliyle enîne oldi hemrâh
İşiden nâlesin bunun olur denk, demin fehmeyleyendür buna hemrenk
(Arısoy, 1988a, s. 86-88)."

XV. Yüzyıl Edvâr Kitaplarında Meclislerde Sâzende ve Hânende Âdâbı

Ali Özek *Hadislerle Ahlâkî Davranışlar* adlı eserinde beşerî hayatın gereği olan meclislerde (toplantılar) bazı hususlara riayet etmenin önemini vurgular. Aksi halde toplantılar neticesiz kalabilir hatta ters bir sonla da bitebilir. Meclisler etki-tepki olayının cereyân ettiği ortamlardır. Cemaat olmanın verdiği manevi bir güçle iyilikler ve kötülükler kolay ve sür'atle gelişebilir. Bundan dolayı meclislerin oluşturulması için bazı şartların hazırlanması gerekmektedir. Meselâ, toplantı yeri öncelikle yeteri kadar geniş olmalıdır. Peygamber Efendimizin (s.a.v.) bir hadis-i şerif'inde konuyla ilgili şöyle buyurmuştur: "*Meclislerin en hayırlısı en geniş olanıdır.*" Ayrıca meclise katılacak kişilerin davete icabet etmeleri, dış temizliğe ve görünümüne dikkat etmeleri, meclise girdiklerinde selam vermeleri, yeni geleceklere yer açmaları, gereksiz ve yüksek sesle konuşmamları, yapıcı ve doğru konuşmaları, mecliste esnememeleri, uyuklamamaları ve çok gülmemeleri yine hadislerde tavsiye edilmektedir (Özek, 1979a, s. 181-198).

Mûsikî meclislerinde de sâzende ve hânendelerin mecliste yer alan şahıslara karşılıklı saygı duymaları meclis âdâbı gerekliliklerindendir. XV. yüzyıl edvâr müellifleri sâzende ve hânendelerin mûsikî meclislerinde nasıl davranmaları gerektiğini ve âdap kurallarını eserlerinde uzun uzun anlatmışlardır.

Hızır b. Abdullah öncelikle sâzende olan kişinin uygulaması gerekenleri şöyle sıralamıştır. İlk olarak hangi makamı çalınacağına karar verildikten sonra, o makamda önce peşrevle başlanmalı daha sonra diğer eserlere geçiş yapılmalıdır. Özellikle çeng, kanun, muğni gibi sazları icra eden usta sâzendeler sazları ile ilgili düzenleri bilmeleri gerekmektedir (Çelik, 2001b, s.244, 257-258).

Merâğî, *Câmi'ü'l-Elhân ve Makasidü'l-Elhân* adlı eserlerinde daha sonra oğlu Abdülaziz b. Merâğî'de *Nekavetü'l Edvâr* adlı eserinin on ikinci bölümünde icracıların nasıl bir meclis âdâbı gözetmesi gerektiğini şöyle açıklamıştır:

"Bu ilimle uğraşan bir kimse, emin, kendisine itimât edilir, haramlardan kaçınan, sâlih, tahammüllü, hoş huylu, mütevazı, miskin, insanların iyiliğini isteyen, soğukkanlı, mizaca uygun davranan ve doğru sözlü olmalıdır. Bu fenni uygulayan kimseler okumasına ve çalmasına çok güvenmemelidir. Bir nimet ikram olduğunda kem gözle bakmayıp hayır duâ etmeli ve minnet duymalı, bunun gıybetini ve hiçbir şekilde şikâyetini yapmamalıdır. Eğer yapılan icrâya az iltifat edilirse ve icrâ esnasında meclistekiler kendi aralarında konuşursa sinirlenmemeli, moralini bozmamalıdır. Hatta o durumda meclis ahâlisi birbirlerinin söylediklerini duyabilsin diye daha da kısık sesle söylemelidir. Ayrıca insanların gizli işlerini, sırlarını işitmeye ve öğrenmeye gayret etmemelidir. Konuşulanlara kulak vermemelidir. Bulunduğu mecliste başka hânen- de ve sâzende varsa haset etmemeli ve onlarla asla münakaşaya girmemelidir. Bu kişilere iltifatta bulunulursa, onları kıskanmamalı, onlarla kaynaşıp yardımcı olmalı ve mümkün olduğunca arkadaşlık etmelidir. Mecliste sarhoş varsa asla rehâvi ve zengüle perdeleri çalmamalıdır. Çünkü böyle bir mecliste bu perdelerden çalınması kavgaya ve fitne sebebiyet verebilir. Kendisi de içki kullanmamalı, fâsikların (günah olan) meclisine gitmekten sakınmalıdır. Kadınların olduğu meclislere girmemelidir eğer mecbur kalınırsa kadınların yüzüne bakmamalıdır. Mecliste duruma uygun şiir- ler ve beyitler okumalı, boş ve arzu içeren eserler olmamalıdır. Mecliste bulunanlar

icrâdan memnun kalırlarsa izinsiz meclisten ayrılmamalı gerekirse devam etmelidir. Ancak istenmediğini fark ederse hemen o meclisi terk etmelidir. Tüm bu söylenenlerin özeti eline, diline, gözüne sahip olmalıdır (Sezikli, 2007b, s.257-258; Karabaşoğlu, 2010a, s. 231-232; Koç, 2010a, s. 94, 184-185).”

Şükrullah'da *Risâle-i Mûsikî* adlı eserinin yirmi yedinci bölümünde sâzende ve hânende ahlaki konusunu anlatmış, bazı tavsiye ve nasihatlerde bulunmuştur:

“Öncelikle icrâcı Hanefî, Şafî, Hanbelî veya Mâlikî mezhebinden hangisine tâbi ise ona göre mezhebinin kurallarına uymalı ve ona göre ibadet etmelidir. İbadet ve dine bağlılıkta çabalamalıdır. Nefsine uymamalıdır. Az yemek yemeli, az uyumalı ve çok konuşmamalıdır. Zühre (çoban) yıldızı için yazılmış olan duaları (ki bu duaları daha sonraki bölümde anacağını söyler) ezberlemeli, okumalı, yazdırmalı ve kendisi de tutmalıdır. Böylelikle Zühre makamına erişebilir. Zühre yıldızı doğduğu zaman ona karşı durup ondan yardım talep etmelidir. Dünyada hayatının kötülüğünden ve uygunsuz durumlarından sakınmalıdır. Temiz giyinmeli ve güzel kokular sürmelidir. Kaşları açık yani ve güleç yüzlü olmalıdır. Nefsini terbiye etmek için faydalı işlerle meşgul olmalıdır. Aklında hoş hikâyeler, güldürücü şakalar, değişik beyitler olmalıdır. Kendinden daha üstün biri olursa ve öğrenme geç olursa da üzülmemeli ve kıskanmamalıdır. Sabırlı olmalı ve daha çok çalışmalıdır. Böylelikle o kişinin mertebesine erişebilir hatta daha üstün olabilir. Şeytanın şerrinden emin olabilmek için evlenmelidir. Akıl giderci şeyler yememeli ve kadınlarla sohbetten uzak durmalıdır. Sesi bozacak şeylerden sakınmalıdır.”

Ayrıca Şükrullah mûsikîşinaslara şu nasihatleri de vermiştir:

“Sanat ehli olduğunu cahil kişilerden saklamalıdır. Eğer saz çalmaya heves edilirse öyle bir saz seçilmeli ki bu sazdan daha saygın ve yücesi olmasın. Bu saz ud'dur ve ondan daha saygın saz yoktur. Avama ait çeng ve ney gibi sazlara heves edilmemelidir. Eğer bu sazları öğrenmek isterse de cahillerden saklamalıdır. Hânende ve sâzende bir mûsikî meclisine gittiğinde mecliste bulunanlardan daha aşağıda oturmalı, orada bulunanlarla mertebesine göre sohbet etmelidir. Başka bir hânende varsa onunla daha fazla konuşmalıdır. Sohbette bulunan kişiler ne konuşuyorsa onlara uymalıdır. Oku denmeyince okunmamalı, çal denmeyince çalınmamalıdır. Eğer mecliste oğlan çocuğu veya kadın varsa onlara doğru çok bakılmamalı ve onlarla hiç konuşulmamalıdır. Eğer onlar bakarlarsa da onlara uyulmamalıdır. Evin bacasına, kapisına ve penceresine bakılmamalıdır. Hangi vakitte hangi perde ve makamın çalınacağı bilinmelidir. Mûsikî icra eden çalmaya ve okumaya başladığında dinleyenlerin hoşuna gittiğinde çaldığını tekrar etmelidir. Dinleyenlerin zevk aldığını şu şekilde anlayabilirler; yüzlerinin rengi bir türlü olur, ah ederler ve başlarını oynatırlar. Böylelikle dinleyenler zevk aldığı anlaşılabilir. Açgözlülük yapmamalıdır. Açgözlülük sevgiyi giderir. Mecliste saygın, itibarlı olan kişinin mizacına göre şarkılar okunmalıdır. Mecliste kavga olursa sâzende sazını bırakarak şakalarıyla bu kavgayı bastırmalıdır. Mecliste toplananların ruh hallerine göre eserler icrâ edilmelidir. Mesela kaygı ve hüzün olan mecliste daha neşeli parçalar çalınmalıdır. Mecliste kendisi gibi başka bir mûsikîşinas varsa onunla çekişmemelidir. Eğer o kişi meritebe olarak daha iyi ise ve meclistikiler ona ilgi gösterirse üzülmemeli, kıskançlık yapmamalıdır. Meşhur olan bir söz vardır. Mûsikî icra eden kişi esir olmalıdır ki daha sonra dinleyeni esir etmelidir. Bunun için dinleyici ve çalıcı âşık olmalıdır. Sohbet esnasında yiyecek istenmemeli, açlığını ve susuzluğunu söylememelidir. Önüne gelen yiyecek, yemiş vs. iyisini kendisine almamalıdır. Önüne gelenden kendisi için bir şey ayırmamalıdır. Bir mecliste konuşulan bir sözü başka bir yerde söylememeli-

dir. Kendisine verilen bir şeyi bir mecliste söylememeli ki açgözlü olarak anılmasın. Mecliste biri kötü davranırsa ondan dolayı üzülmemelidir. Kendisi de kimseye kötü davranmamalıdır ki kötü anılmasın. Cahillerin sohbetinden sakınmalıdır. Eğer cahillerin sohbetinde bulunmak zorunda kalırsa onların ahmaklığına boyun eğmeli ve sözlerine sabretmelidir. Eğer bu söylenenler yapılırsa kendileri ve sazları güvende olur (Kamiloğlu, 2007b s. 157-165).”

Ceyhan'ın çalışması olan Bedr-i Dilşâd'ın *Mûradnâme* adlı eserinde mûtrîb adâbı konusu, bu eserin mûsikiye ayrılan otuz dördüncü bölümünde, “*Güftâr Ender Âdâb-ı Mutribî*” başlığı altında bildirilmektedir:

“Mutrib olan kişi neşeli, sevinçli olmalı keder ve üzüntüsünü göstermemelidir. Yüzü güzel, hem sesi güzel, hem de güzel konuşmalıdır. Mecliste ne derlerse işit onları, kesinlikle münasip olmayan sözler söylememeli. Hanende aynı zamanda râvî (anlatan, hikâye eden) olmalı. Meclis içerisinde söz söylemeli, çok beyitler, şiirler ve güfteler ezberlenmelidir. Eğer aşık isen ahali içerisinde ortaya çıkarmamalıdır. Sana hoş gelen halka hoş gelmeyebilir, bundan dolayı hissettiklerini içinde tut yoksa ih-sanda bulunmaz, bahşış alamazsın ve ellerin boş kalır. Sözü tekrar etme sakın, her türlü durum için farklı şiirler bilmelidir. Ayrılık ve kavuşma, red ve kabul, iyilik ve şükür için vefa, dert ve şikâyet için cefa, aşk için melâmet (kınama) sözü veya âşık için selamet sözü söylemelidir. Baharda okunacak olanı, sonbaharda söyleme. Her mevsime uygun olanı oku. Duyulmamış beyitleri ve şiirleri oku, o sohbette kimsenin bilmediği. Sözlerin yeni olanını oku. Eğer meclis içerisinde mûsikî bilen bir dost varsa onunla çekişmemeli, usûl ve darpları vurmamalı. Eğer pirlar (yaşlılar) sohbetinde isen daha olgunca, yaşlılara yakışır şekilde sözler oku. İlahî sözler oku baştanbaşa. Eğer mecliste genç delikanlılar varsa ki ekseri âşıktır o zaman da ela göz, kara kaş-tan haber ver ki sözün geçerli ve itibarlı olsun. Eğer mecliste bulunanlar silah ehli ise, taliblerin ayyârlar (hırsız, hileci, dolandırıcı) ise, o zaman da savaş destanları oku. Eğer sohbette içki içiliyorsa uygun sözler oku. Kendin sakın içme ki, gündüzün gece olmasın Çalarken sakın dedikodu yapma. Sohbet esnasında kavga etme. Kav-gacı olan kimse malumdur ki menfaatten mahrum kalır, para, bahşış alamaz. Eğer sohbet esnasında biri seni överse tevazu göster, dalkavukluk yapma, iyi huy edin, ahlaklı ol. Eline sazını al, şarkını söyle. Böylelikle sohbet ehli seni över, eğer aksini yaparsan seni döver. Meclisten giderken sarhoşlardan birisi devan etmeni söylese itiraz etme ve hemen yerine getir. Sana da hâsil olur gümüş ve altın. Sarhoş olan kişiden ne hüküm gelse, sabretmeli ve söyleneni yap. Sâzende kör ve sağır olmalı, duyduklarını anlatmamalı. Etrafına bakmayarak, gönlü kimseye kaymamalı. Gizli, sır olan birşey duyduğunda dostuna ve yabancıya söylememelidir (Ceylan, 1997, II, s. 750-755).”

Edvâr kitaplarında anlatılan ve “sâzende ve hânende adâbı” başlığı altında düşüne-bileceğimiz bir konuda mûsikîşinasların seslerini korumak için yapması ve yapma-sı gerekenlerdir. Bu da aslında bir nevi adâp ve ahlak konusunu ilgilendirmek-tedir. Dinleyenlere saygının ifadesi olarak görülebilir. Şükrullah mûsikînin iyi icra edilebilmesi ve meclislerde yer alan dinleyicilerin zevk alabilmesi için mûsikîşinasın sesine dikkat etmesi gerektiğini önemli gördüğünü verdiği tavsiyelerden anlamak-tayız. Eserinde özellikle “sesi açan ve bozan etkenler konusuna” değinmiş, sesi etkileyen yiyecek ve içecekleri uzunca bir liste halinde sıralamıştır. Bu listeye göre:

“Keten tohumunun özsuyunu gülsuyu ile ısıtıp içmek, ıspanak, ebegümeci yemek, semiz tavuk çorbası içmek, pişmemiş yumurta sarısını yemek, taze süte şeker katıp

içmek, şeker kamışı, tereyağı yemek, ak şeker yemek, melisa narı sıkıp suyuna şeker katıp içmek, ısıtılmış su ile gargara yapmak, ıslak zencefilli incir ile kaynatıp yemek, aç karnına şarkı söylemek, pişmiş bakla yemek, bal şerbeti içmek, badem yağı ile yapılan yemeği yemek, hardal pişirip yemek, lahana çorbasını koyun etiyle yemek sesi açan şeylerdir. Kar suyu içmek, manuş⁴ yemek, ekşi yiyecekler yemek, siğir yağı ile yapılan yemekleri yemek, soğuk suda gusletmek, ilişkiye fazla girmek, yatar-ken bir şey okumak, fazla kusmak, başı açık bırakmak ise sesi harap eden şeylerdir (Kamiloğlu, 2007c, s. 165)”

XV. Yüzyıl Edvâr Kitaplarında Hoca ve Öğrenci Âdâbı

Özek, rütbelerin en yücesine yani hocalık mevkiine erişmiş olan kimsenin saygıdeğer olduğunu ve ahlaki davranış açısından hoca-öğrenci ilişkisi oldukça önemli olduğunu belirtir. İnsan yetişmesinde babanın yanı sıra hoca önemli vasıttır. Baba insanın maddi, hoca manevi mimarıdır. Öğrencinin hocasına olan sorumluluklarının yanı sıra hocanın da öğrencisine karşı sorumlulukları vardır. Hoca öğrencinin durumunu göz önünde bulundurarak eğitim vermeli, kolaylaştırıcı olmalıdır. İslâmiyet'e göre ilim yaymak bir nevî ibadet olarak sayılmıştır. Okul ise mabed gözüyle bakılmıştır. Peygamber Efendimizin (s.a.v.) bir hadis-i şerif'inde şöyle buyurmuştur (Özek, 1979b, s.83-86).

“İlminden sorulduğu halde bildiğini gizleyen kimsenin ağzına kıyamet günü ateşten bir gem vurulur.”

Edvâr kitapları müellifleri özellikle saz çalmanın zor bir uğraş olduğunu birçok kez vurgulamışlardır. Öncelikle tabii ki kişinin yeteneği önemlidir. Daha sonrasında ise saz üzerinde çalışmak hatta olabiliyorsa bir hoca ile çalışmak gereklidir. Böylelikle saz çalmak konusunda maharet sahibi olunabilir.

Merâğî, Camiü'l Elhân adlı eserinin hemen giriş kısmında;

“Eğer bir kimsenin yaratılıştan yeteneği yoksa bu ilmi tahkik edemez, zira soyut taklitte bu ilim tahkik edilemez. Belki zevk ve vicdanla anlaşılabilir” diyerek yeteneğin önemini vurgulamıştır (Sezikli, 2007c, s.86).

Merâğî Şerhü'l-Edvâr'ında da aynı düşüncelyi şu cümlelerle ifade eder:

“Talebeler ve mûsikîşinaslar dikkatli bir tahkik ve ince bir zevk ile uygulamada bulunabilirler. Uygulamada bu şekilde amelî işlerin hepsi yazılabilir. Yazıldığı zaman da ortaya konabilir ve çalgı ve hançere ile doğru bir yolla bunlar edâ edilebilir. Bu fende yetenek ve maharete fazlasıyla gerek vardır. Her nevi sınıflandırmadaki imtihan olacak talebeler, bu imtihanda yaratıcılık adına şart olan her şeye sahip olmalıdırlar. Bu yolla “Uygulamaya Giriş” yazılırsa bilen usta artık okuyabilir ve amel edebilir ve hançere ile icrâ edilebilir. Ud telinin perdelerinden, hançerenin yumuşak ile beraber icrâ edilebilir ki bu şekilde bu ilim ve amel haz verici olur, ilim ve amel bir arada olur (Kolukırık, 2009b, s. 339).”

Abdülaziz'de babası gibi zaman ve devirlerinin doğruluğunu ve eşitliğini idrâk etmek için “tab'ı selîm” yani doğuştan yetenek sahibi olmak gerektiğini söyler.

4 Kelime anlamı bulunamadı.

“...şu zamanda bazı kimseleri gördüm ki bu işle uğraşanların reisi idi ama bu ilimleri bilmiyorlardı ve istedikleri kadar tiz tarafın üstüne çıkıyor ve sesleri düzgün olamıyordu. Kitâb-ı Şerefiyye ve bu fakirin babası Hâce Kemâleddin'in (Rahimehullah) Makâsidü'l-Elhân kitaplarını baştan sona okuyan takip eden kişilerin bazılarının ise fitratlarında bu ilim ve yetenek olmadığından onlara bu kitapların faydası olmamıştır. Fazilet Allah'tandır” diyerek eğer yetenek yoksa kitapların da pek bir işe yaramayacağını eklemiştir. “O kimse her ne kadar çeşitli ilimlerde en üst mertebede de olsa tab'ı selîm sahibi değilse devirlerin zamanlarını güçlü bir şekilde idrâk edemez. Çeşitli ilimlerde incelik sahibi güvenilir pek çok kişi gördüm ki îkâ' ve nağmeleri duyduğu zaman usûle uymayan hareketler yapabilir. Bu sanatta kişinin özellikle insan sesindeki ve müzik âletlerindeki perdeler üzerine bilgisi varsa, o terkipleri elde edebilir (Koç, 2010b, s. 143, 168-170).”

Ayrıca mûsikî ilmini hakkıyla bilmek isteyen bir kişi üstat seviyesinde olmasa bile ud, ney, şeştâ gibi sazları öğrenip çalması gerekir. Bir kişi eğer saz çalmayı bilmiyorsa makamşinas olsa da perdelerde olan sesi ayırt edemez. Bunun için öncelikle saz temin etmeli, bu sazı çalabilmek için bir üstad bir sâzende bulmalıdır. Eğer danışacak kimse bulamazsa, bu ilim ve uygulamasında tam bilgili ve mahâretli olursa teorik olarak anlatılan bilgiler doğrultusunda da istediği daire ve cinsleri çıkarabilir (Sezikli, 2000a, s. 96; Sezikli, 2007d, s. 210; Arısoy, 1988b s. 89-90).

Zaman zaman hoca olmadığı durumlarda talimatları izleyerek bir sazın icrası mümkün olabilmektedir. Meselâ, ney öğrenmek için öncelikle bir usta bulunamazsa neyin düzeni ile ilgili anlatılan kurallara uyularak ney öğrenmek şöyle mümkün olabilmektedir:

“Neyin düzeni; tüm delikler kapalı iken yedinci perde rast, ikinci perde açılırsa düğgâh, bir perde daha açılırsa çargâh, bir perde daha açılırsa pençgâh, bir perde daha açılırsa hüseyinî olur. Ondandır daha yukarıda perde yoktur. Eğer hisâr, gerdâniye, muhayyer yapmak istenirse segâhta dolaşılırsa hisâr, çârgâhta dolaşılırsa gerdâniye ve isfahânda dolaşılırsa muhayyer olur. Bunlar asıl makamlardır. Bu asıl makamlardan pek çok makam, âvâze, terkîb ve şu'be yapılabilir”(Sezikli, 2000b, s. 101; Arısoy, 1988c, s. 91-92).

Aynı zamanda saz çalma sanatının herkese nasip olmayacağı söylenmiştir. Saz çalmak için özellikle de telli çalgılar için bazı kurallara riâyet edilmelidir. Telli çalgı çalan kişi her iki elini kullanmalıdır. Bir eli mızrabı tutar, diğer elle de tele basar. Eğer bunu yapamazsa mûsikî icrasında büyük bozukluklar meydana gelir. Ancak kişinin zatı kuvvetli olduğu takdirde ona nasip olabilir. Saz üzerinde maharet mertebesine ulaşabilmek için gece gündüz alıştırmaya çalışmalıdır. Böylelikle ud tellerinden nağme çıkaran kişiler daire topluluklarını ve cinslerini çıkarabilecek seviyeye gelebilir, enstrümanı ve mızrabı çok iyi şekilde tutmasını öğrenebilir ve de tellerin baskı yerlerine basabilir. Her telin her bölümünden istedikleri sesi çıkarabilirler. Parmakları sesler arasında süratle geçiş yapacak seviyeye gelebilir. Öyle ki her telin perdelerinden çıkarmak istedikleri bir sesin karşılığına başka bir telin perdelerinden çıkarabilirler. İyi bir hoca ile çalışan öğrenci bu kadarını öğrenmesinin yanı sıra nazım ve fasılları da aynı şekilde icra edebilir (Sezikli, 2007e, s. 210; Çakır, 1999a, s. 59; Kanık, 2011, s. 30).

Alişah B. Hacı Bûke uyumlu bestelerin ortaya çıkması için mûsikî ilmine hâkim olma gerekliliğini zikreder. Bu konuda mûsikî icracılarına, özellikle de sâzendelere başarı dileklerini sunar. Çünkü baskılı sazlarda notaların çıkarılması güçtür (Çakır, 1999b, s. 106).

İki, üç, dört, beş ve daha fazla telli mûsikî aleti tasnif edilmesinin sebeplerinden biri de saz üzerinde belli bir seviyeye gelmiş bazı seslerin diğerlerine geçişlerinde kudret ve el becerisine sahip, sağlam icrâ edebilen, tecrübeli sâzendelerin bazen iki farklı notayı birlikte işitebilecek şekilde bir araya getirmelerinin mümkün olmadığıdır. Bunda dolayı iki ve daha fazla telli mûsikî aleti tasnif edilmiştir. Ancak edvârın tümünün bir telden çıkarılması da mümkündür (Sezikli, 2007f, s.145; Karabaşoğlu, 2010b, s.161; Kamiloğlu, 2007d, s.85).

Seydî saz taliminin bir hoca eşliğinde olması gerektiğini el-Matlâ adlı eserinin mesnevî tarzında yazılmış kısmında anlatır. Bu bölümde Dilşâd adlı öğrencisine verdiği eğitimi, bu işe isteği ve kabiliyetinin olmasını, hocasının ne verirse versin onu talim edeceğini, Dilşâd'a çeng ve ud sazını öğrettiğini şu dizelerle açıklar:

Atası çün cemâinden olur şâd, ana vâcib görür tâlim-i üstad
Ki ya'ni ilm-i edvarı ide hâsıl ola sâzendelikde ferd kâmil
Bu fenni derk iden akl-ı küldür, bilür alimle câhil bir degüldür
Çü bildüm kâbiliyyet var özinde, melâhatlu halâvet var sözünde
Didüm iy bint bu ilme varmı şevkun, ki cânunda arturasın mihrü zevkun
Didi dilşâd eyâ üstâz-ı kâmil, benem sâbit kadem emründe âmil
Ne buyurursan buyur emrüne râmen, kemer-beste çü ney kemter gulâmem
Çü gördüm sâz-ı işka kıldı secde, getürdi bini anun şevki vecde
Daha sonra Dilşâd eline çeng ve ud sazını alır ve makam bilgilerini hocası ile öğrenir.
Didüm Dilşâd'a ben iy dil-güşâ yâr, elüne çeng alup burgıl evtâr
Düzet mutrib sıfat ud ile çengi, yûri her perdede itme direngi
Ki biline makâmâtun usûli, nedür nev'i ya cinsiyle fusûli

Sonuç olarak bu ilim akıl işidir. Saza karşı hazzı olmayanın bu ilmin sırrına erişemez. Sazın bir kılında bin sır gizlidir.

Bu ilm-i edvârı bilmek istesen key, külâh-ı derki başuna urub gey
Zira bu fen akl ehli işidür, bunun tedvini hûşun güşişidür
Şunun kim hazzı yok âvâz-ı sâzdan, ne tuysun cân içinde gizlü râzdan
Şulardır sırrı işka olan enbâz, ki sazın bir kılından ala bin râz(sır)
(Arısoy, 1988e, s. 17-19).

Sonuç

XV. yüzyıl edvâr yazma geleneği anlamında en çok eserin verildiği dönem olarak bilinmektedir ve bu eserler o döneme ait mûsikî nazariyatını anlamamız bakımından çok önemlidir. Mûsikî nazariyatının yanı sıra yine o dönemin çalgıları, formları, sâzende ve hânendeleri, mûsikî âdâbı bilgileri de yer almaktadır. XV. yüzyıl edvâr kitaplarında da mûsikînin ne şekilde kullanılması gerektiği, sâzende ve hânendelerin mûsikî meclislerinde âdâb kuralları ve hoca-öğrenci ilişkileri ayrıntılarıyla an-

latılmaktadır.

Edvâr müelliflerinin bir kısmı mûsikînin haram olduğu yönünde görüş belirtse de çoğunluğun mübah olarak saydığı görülmüştür. Peygamber Efendimizin (s.a.v.) hadisini kaynak alarak, Kur'ân kıraatinde güzel sesin önemi vurgulanmıştır. Hatta çalgılardan çıkan sesin aslında Allah'ı zikrettiği de söylenmiştir. Kur'ân okuyucularının, hatiplerin ve namazı kıldırın imamların okuyuşlarında güzel nağmelerle terennüm etmeleri helal olduğu söylenmiştir. Böylelikle nağmelerin kayıt altına alınabilmesi ve nağmelerin çıkış yerlerinin tanınması maksatlı çalgı kullanılabilir ve mûsikî ilmi öğretilir, öğrenilebilir. Aslında varılan nokta sanatın herhangi bir kolu ki mûsikî bizce bu hem dünyevî hem de ebedî hayat için bir gerekliliktir. Mûsikî Allah sevgisi ön plana alındığında aslında iyi vasıfların ortaya çıkmasına sebep olabilecek bir ilim dalıdır.

XV. yüzyıl edvâr kitaplarında sâzende ve hânendelerin mûsikî meclisinde davranışları, oturuşu, kalkışı, yemesi, içmesi, hareketleri de pek çok yönüyle anlatılmıştır. Bunlara riâyet edilmemesi çok ayıp görülmüş ve âdap kurallarına uymaları gerektiği üstü çizilerek belirtilmiştir. Edvâr kitaplarına göre özellikle mûsikîşinaslara önemli görevler düşmektedir. Mûsikî meclisinde sâzende veya hânende kavgadan, hasetten, sinirden, fitneden ve ahlaka aykırı durumlardan sakınmalı, ara bulucu konumda olmalıdır. Kısaca mûsikîşinas eline, diline, gözüne sahip olmalıdır. Ayrıca mûsikîşinasın kendisine ve sesine iyi bakması da önemlidir. Edvâr müelliflerinin özellikle dinleyici tarafına düşen görevler konusunda bir kayıt ise yoktur.

Saz çalmaya heves eden kişinin en saygın ve yüce saz olarak kabul edilen ud'u seçmesi söylenmiştir. Ney ve çeng avam sazı olarak görülmüştür. Bundan dolayı bu iki sazın tercih edilmemesi de tavsiye edilmiştir.

Öğrenci-hoca konusunda da edvâr kitaplarında yorum yapılmıştır. Mûsikî zor bir uğraştır ve bu ilmi öğrenmek için hoca ile çalışılmalıdır. Öncelikle bu işe haz duyulmalıdır. Çok talim edilmeli ve sabırlı olunmalıdır. Yeteneğin yanı sıra akıl da önemlidir. Dönemin şartları göz önüne alındığında "meşk" olarak da bilinen ustadan çırağa verilen eğitim sistemi ile o dönem için hocanın önemi belki bugüne göre daha fazladır. Ancak şunu da ilave etmekte fayda var; yapısı gereği Türk mûsikîsinin sadece belli kurallar ve notadan hareketle öğretilmesi imkânsızdır. Çünkü teori ve uygulama farklıdır. Kurallar ancak belli bir yere kadar bilgiyi aktarmaya yarar. Günümüzde de nota ve meşk sisteminin birlikte verilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı meşk geleneği her zaman var olacaktır.

Sanatta edep ustaya saygı göstermek, diğer sanatkârlarla rekabet içine girmemek, dostluk ve dayanışma içinde bulunmak, bildiklerini öğrenmek isteyenlerle paylaşmaktır. Sanat kişinin kendi buluşlarını karşdakine yansıtarak o kişinin duygularına hitap etmektir. Sanat hem dünyevî hem de ebedî hayat için bir gerekliliktir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, B. (1996). *Fethullah Şirvânî ve Mecelletü'n fi'l-mûsikâ Adlı Eserinin XV. Yüzyıl Türk Mûsikîsi Nazariyatındaki Yeri*. Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü.S.B.E., Ankara.
- ARISOY, M. (1988). *Seydî'nin el-Matla' Adlı Eseri Üzerine Bir Çalışma*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul.
- ATALAY, H. "Toplantı ve Meclis Adabı". Görgü Kuralları Ansiklopedisi, I.
- BAYINDIR, A. "Âdâb". *T.D.V.İ.A.*, I.
- CEYHAN, Â. (1977). *Bedr-i Dilşad'ın Murâd-Nâmesi*, II, İstanbul:M.E.B. Yay.
- ÇAĞRICI, M. "Edep", *T.D.V.İ.A.*, X
- ÇAKIR, A. (1999). *Alişah b. Hacı Büke (?-1500)'nin Mukaddimetü'l-Usûl Adlı Eseri*, Basılmamış Doktora Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul.
- ÇELİK, B. B. (2001). *Hızır Bin Abdullah'ın Kitâbü'l Edvâr'ı ve Makamların İncelenmesi*. Basılmamış Doktora Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul.
- İmâm Gazâlî, (1975). *İhyau 'ulûmi'd-dîn*, (A. Serdaroğlu, Çev.). II, İstanbul.
- KAMILOĞLU, R. (2007). *Ahmedoğlu Şükrullah ve Edvâr-ı Mûsikî adlı Eseri*. Basılmamış Doktora Tezi , A.Ü.S.B.E., Ankara.
- KANIK, M. Z. (2011). *Mahmud Bin Abdülaziz'in "Makasidü'l-Edvâr" Adlı Eseri*. Basılmamış Doktora Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul.
- KARABAŞOĞLU, C. (2010). *Abdülkâdir-i Merâğî'nin Makâsidü'l-Elhân Adlı Eseri*. Basılmamış Doktora Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul.
- KOÇ, F. (2010). *Abdülaziz B. Abdülkâdir Merâğî ve "Nekâvetü'l-Edvâr" İsimli Eserinin XV. Yüzyıl Mûsikî Nazariyatındaki Yeri*". Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü.S.B.E., Ankara.
- KOLUKIRIK, K. (2009). *Abdülkâdir Merâğî ve "Şerhu'l-Edvâr" Adlı Eserinin XIV. Yüzyıl Türk Mûsikîsi Nazariyatındaki Yeri*. Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü.S.B.E., Ankara.
- ÖZEK, A. (1979). *Hadislerle Ahlâkî Davranışlar*. İstanbul.
- PEKŞEN, A. (2002). *Zeynü'l-Elhân İsimli Eserin Metince Sözlük Çalışması*. Basılmamış Doktora Tezi, İ.Ü.S.B.E., İstanbul.
- SEZİKLİ, U. (2007). *Abdülkadir Merâğî ve Câmîü'l-Elhân'ı*. Basılmamış Doktora Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul.

SEZİKLİ, U. (2000). *Kırşehirli Nizâmeddin İbn Yûsuf'un Risâle-i Mûsikî Adlı Eseri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul.

TEKİN, H. (1999). *Lâdikli Mehmed Çelebi ve er-Risâletü'l-Fethiyye'si*. Basılmamış Doktora Tezi, N.Ü.S.B.E., Niğde.

UYGUN, N. (1990). *Kadıızâde Tirevî ve Mûsikî Risalesi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü.S.B.E., İstanbul.